

6. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.

7. Коростылева Л. А. Психологические проблемы самореализации личности / Л. А. Коростылева ; под ред. Г. С. Никифорова, Л. А. Коростылевой. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского университета, 2001. – С. 24-41.

8. Коростылева Л. А. Самореализация личности в профессиональной сфере: генезис затруднений / Л. А. Коростылева ; под ред. Г. С. Никифорова, Л. А. Коростылевой. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского университета, 2001. – С. 3-23.

9. Ядов В. А. Самореализация и прогнозирование социального поведения личности / В. А. Ядов. – Л. : Наука, 1979. – 264 с.

УДК 159.937

Т.Є. Мальцева, канд. пед. наук, доцент

Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Луганськ, Україна

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА – ШЛЯХ ДО ВИЩОЇ ОСВІТИ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ НАВЧАЛЬНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

У статті розкриваються проблеми інклюзивної вищої освіти для різних категорій громадян. Автор вважає, що необхідне інше значення існуючого поняття «інклюзивна освіта». Вища освіта для людей, які опинилися в місцях позбавлення волі, для пенсіонерів, спортсменів, військовослужбовців та ін., має бути доступною і стати для таких людей полем їх суб'єктного розвитку.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інтеграція, активна громадянська позиція, особи з особливими навчальними потребами.

В статье раскрываются проблемы инклюзивного высшего образования для различных категорий граждан. Автор считает, что необходимо другое значение существующего понятия «инклюзивное образование». Высшее образование для людей, оказавшихся в местах лишения свободы, пенсионеров, спортсменов, военнослужащих и др., должно быть доступным и стать для таких людей полем их субъектного развития.

Ключевые слова: инклюзивное образование, интеграция, активная гражданская позиция, лица с особыми учебными потребностями.

The article deals with the problem of inclusive higher education for different categories. The author believes that you need a different value of the existing concept of "inclusive education". Higher education for people who are in prison, for seniors, athletes, soldiers and others. should be available and be for the people of subjective field development.

Key words: inclusive education, integration, active citizenship, persons with special educational needs.

Найсуттєвіша проблема, з якою стикаються люди з обмеженими навчальними можливостями, – це ізоляваність від суспільства, обмеження у віці або неможливість отримати якісну середню, і тим більше – вищу освіту. Незважаючи на те, що останнім часом ситуація змінюється, життя людей з обмеженими можливостями наповнюється новим життєтворчим смислом, в отриманні якісної освіти вони відчують шанс стати на шлях життя, в якому є місце професійному й особистісному розвитку. Права людей з особливими потребами захищають Конституція України, Загальна декларація прав людини, Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН) та багато законодавчих актів (Закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про освіту» та ін.), у яких визначено принцип рівності прав людини з обмеженими можливостями в отриманні освіти, працевлаштуванні, активній громадянській позиції, у реалізації своїх потенційних можливостей [7-9].

Є підстави розглядати інтеграцію людей з обмеженими можливостями як перший системоутворюючий принцип розвитку, який у цілому визначає організацію освіти не тільки на міжпредметній основі, але й інтеграцію різних рівнів, форм і видів у системі освіти.

З цього погляду історія інтеграції по суті ототожнюється з розвитком освіти. При тому або іншому підході можна стверджувати, що в освіті накопичений достатній досвід, що дозволяє педагогіці піднятися до системного, концептуального, мислячого розгляду інтегративних процесів. З іншого боку, активний розвиток інтегративних процесів у сучасній науці, політиці, економіці, істотно прискорення темпів розвитку соціального життя в цілому й освіти зокрема, актуалізує завдання переходу від емпіричних узагальнень практики побудови освіти на основі інтегративної до випереджаючого науково-теоретичного осмислення фундаментальних законів і принципів інтеграції освіти. Висунутий державою принцип професійного навчання людей з обмеженими можливостями – інтеграція їх у суспільство – ще один різновид інтеграції в системі освіти [7].

Ринок освітніх послуг для людей з обмеженими можливостями здоров'я надзвичайно обмежений, у малих містах та сільських поселеннях діти-інваліди нерідко залишаються поза системою освіти з суто економічних причин. Безумовно, грає негативну роль і те, що географія створення освітніх закладів не завжди дотримується.

Сьогодні в Україні функціонує 396 спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, де навчається 54,1 тис. дітей (за даними Міністерства освіти і науки України). Крім цього, в системі Міносвіти функціонує близько 40 навчально-реабілітаційних центрів для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, 142 спеціальні дошкільні навчальні заклади і 1200 спеціальних груп у дошкільних навчальних закладах загального типу, де навчається близько 45 тис. дошкільнят [5].

У Міжнародній класифікації стандартів діти з особливими потребами визначаються як особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів. Це широке поняття охоплює обдарованих дітлахів, дітей із затримкою психічного розвитку, безпритульних, сиріт тощо. Однак в Україні це поняття звужене й стосується лише дітей з особливостями або порушеннями психофізичного розвитку. Інклюзивна освіта (від англ. inclusion – включення, приєднання) якраз і передбачає включення таких дітей у навчальний процес у загальноосвітніх школах.

Для України це не нове явище. Наприкінці 90-х років інклюзивне навчання впроваджене в деяких школах за ініціативою батьків чи громадських організацій. Згодом до цього процесу долучилася й держава. Так, у 2000 році за ініціативою фонду «Крок за кроком» та Міністерства освіти та науки проводиться експеримент у школах Києва, Сімферополя, Львова, Полтави, Білої Церкви. Цей експеримент з упровадження інклюзивного навчання триватиме до кінця 2013 року. Є така школа і в м. Луганську. Це загальноосвітня школа № 45. Станом на 1 березня 2011 року Міністерство освіти, науки, молоді та спорту повідомило, що близько 130 тисяч дітей з особливими потребами навчається в загальноосвітніх школах.

Учені зацікавлені проблемою інклюзивної освіти, вивчаючи проблему інтеграції дітей шкільного віку з особливим психофізичним розвитком з різних боків. А. Колупаєва, узагальнюючи європейський досвід з цієї проблеми, доводить необхідність її розвитку в Україні [6], колектив учених М. Ворон, Л. Даниленко, А. Колупаєва, Ю. Найда, Н. Софій, О. Таранченко та ін. намагаються розробити загальні принципи здійснення адаптацій та модифікацій навчально-виховного процесу, концепцію інклюзивної освіти, вирішити проблеми її організації та управління [3; 11]. Науковці торкаються проблем пристосування шкільних приміщень до потреб дітей з особливостями психофізичного розвитку, підкреслюють відмінності розвитку та навчальної діяльності дітей з особливостями психофізичного розвитку в процесі навчання і в зв'язку з цим навчально-виховний процес має здійснюватися на рівні індивідуальної особистісно орієнтовної взаємодії, яка спрямована на вирішення проблеми кожної дитини з особливими потребами.

Люди з особливими навчальними потребами – це такі люди (діти або дорослі), які здатні отримувати будь-яку освіту (загальну, спеціальну або вищу) в умовах звичайного навчального закладу, але при застосуванні необхідного обладнання.

За час українських інклюзивних експериментів питання, потрібна чи ні така освіта, уже не стоїть. Нині важливо розробити той «індекс інклюзії», за яким визначатиметься, як комплектуватимуться інклюзивні групи, які діти і дорослі зможуть їх відвідувати, бо мова йде не тільки про загальну, але й про вищу освіту.

Згідно з дослідженням, існують стереотипи щодо інклюзивної освіти, зокрема, що це тимчасова мода, що дискусії точаться лише задля того, щоб зменшити фінансування спеціальної освіти, а також, що вчителі загальноосвітніх шкіл не готові до інклюзії ані психологічно, ані методично. Також вважається, що не потрібно включати дітей з особливими потребами, тому що здорові діти можуть бути щодо них жорстокими й повноцінна соціалізація не відбудеться.

Узагальнюючи все вищесказане, до обґрунтування необхідності інклюзивної освіти ми включили таке:

- зобов'язання щодо прав людини і прав дітей повинні розглядатися рівною мірою;
- аналіз того, що відповідає істинним інтересам кожної людини, визначає, що саме є для неї благом. Факти говорять, що інституційна (наприклад, в інтернатах, школах-інтернатах) опіка далеко не завжди відповідає інтересам опікуваних людей;
- аналіз даних свідчить про те, що соціальні послуги поліпшуються в результаті того, що стають більш гнучкими й адаптуються.

Ключові принципи інклюзивної освіти:

- діти ходять у місцевий (що знаходиться поряд з будинком) дитячий садок і школу;
- програми раннього втручання здійснюються на основі принципу інклюзії та готують до інтегративного (в українській практиці «комбінованого») дитячого садка. Усі діти зі спеціальними потребами у навчанні повинні мати право на місце в дитячому садку;
- усі діти беруть участь у всіх заходах, де клас і шкільне середовище (спортивні заходи, вистави, конкурси, екскурсії та ін.) є інклюзивними;
- індивідуальне дитяче навчання підтримується спільною роботою вчителів, батьків та всіма тими, хто може надати таку підтримку;
- інклюзивну освіту, коли вона ґрунтується на правильних принципах, допомагає запобігти дискримінації стосовно дітей і підтримує дітей з особливими потребами в їх праві бути рівноправними членами своїх спільнот і суспільства в цілому;
- інклюзивна освіта – це можливість адаптуватися до освітнього середовища, що додає шансів у отриманні вищої професійної освіти;
- вища професійна освіта повинна бути доступною за умови нормального інтелектуального та достатнього функціонального рівня цієї людини (вона повинна мати відповідні для того медичні показання).

Враховуючи процеси модернізації української освіти, вважаємо, що інклюзивна освіта повинна стати частиною її системи, включити в себе навчальні заклади середньої, професійної та вищої освіти.

Інклюзія – це найбільш сучасний термін, який тлумачиться таким чином: це доступність навчання для всіх, хто має особливі навчальні можливості, реформування шкіл та перепланування навчальних приміщень таким чином, щоб вони відповідали потребам усіх без винятку дітей.

Таким чином, мова йде про інклюзію або включення поняття, що стосується принципу організації навчання, при якому люди з вадами здоров'я вчаться спільно зі своїми однолітками в звичайній школі або в іншому навчальному закладі.

Але є такі категорії громадян, наприклад, засуджені, які мають особливі навчальні можливості, тому що перебувають у виправних колоніях позбавлення волі. Досвід багатьох держав, на жаль, демонструє, що перебування в місцях позбавлення волі замість виправлення засуджених перетворює більшість з них на найнебезпечніших злочинців. У зв'язку з цим у багатьох країнах світу докладаються великі зусилля для вдосконалення режиму виконання й відбування покарання і забезпечення його позитивного впливу на ув'язнених. Один з кращих засобів позитивного виправного впливу на засуджених – процес навчання, особливо отримання вищої освіти. Закон про вищу освіту не забороняє її отримання цими людьми, певні труднощі в такій практиці все ж спостерігаються. Це неможливість такими студентами відвідувати навчальні заняття в умовах ВНЗ, слухати лекції, взаємодіяти з іншими студентами, а це утруднює процес їх професіоналізації та не уможливорює сприйняття їх як суб'єктів діяльності.

Дистанційна форма навчання, яка застосовується у цьому випадку при навчанні такої категорії студентів, набуває формальної умовності, деякої односторонності і не відповідає вимогам повноцінної вищої освіти. Це пояснюється тим, що зазвичай, навіть при дистанційній формі навчання, студенти мають можливість спілкуватися між собою та з викладачами в он-лайн, що в місцях позбавлення волі категорично заборонено. Щоб вийти з цього становища, треба створити такі умови навчання, які дозволять студентам цієї категорії громадян відчувати виховний педагогічний вплив особистісної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, взяти участь у практичній професійній діяльності та встати на шлях суб'єкта цієї діяльності в майбутньому. Для цього потрібна розробка індивідуальних програм навчання, введення таких комп'ютерних програм, які б дозволили без ризику застосовувати їх тільки у процесі навчання, а можливо – створити філію ВНЗ при виправних колоніях.

Зовсім особливе місце ми відводимо людям пенсійного віку, які б хотіли бути суб'єктами діяльності, залишатися потрібними суспільству і державі, відчувати себе повноцінними громадянами своєї держави. У Луганській області напрацьований цікавий досвід з вирішення цієї проблеми, існують і діють спеціальні університети для людей пенсійного віку, де проводиться навчання комп'ютерній грамоті, а також є інші навчальні програми. Однак можливість отримати повноцінну вищу освіту таким людям не уявляється можливим, хоча є певна категорія таких людей, які хотіли б отримати її не тільки з метою підвищити кваліфікаційний рівень і далі продовжувати професійну діяльність, але й змінити професію, займатися чимось іншим ще протягом що найменше 15-20 років (є і 35-річні, 45-річні, 50-річні пенсіонери, маються на увазі військово-вслужбовці або люди важких професій). Детермінація у віці отримання вищої освіти до 45 років не дозволяє їм цього, хоча термін виходу на пенсію продовжено.

Така ж ситуація склалася у жінок, які 10-15 років присвятили вихованню дітей (догляду за хворими і т. д.), які хотіли б відновити або заново зайнятися професійною діяльністю після того, як діти вирости. А отримана раніше вища освіта, хоча і, безсумнівно, зіграло свою роль у процесі виховання дітей, але для відновлення професійної діяльності вже вимагає серйозного оновлення. На думку психологів, у людей з вищою освітою, особливо пов'язаних з творчою працею, до 38-45 років настає криза самовизначення. Рекомендований ними шлях його подолання – професійне перенавчання (отримання нових знань з колишньої професії або навіть кардинальна зміна сфери діяльності). Зрозуміло, коли мова йде про безкоштовне другу вищу освіту, пріоритетними у виборі спеціальності мають бути інтереси держави. Яке в цьому випадку оптимальне

поєднання інтересів держави з інтересами індивідуума – питання для дослідження. Рішення завдання по залученню російських громадян до продовження трудової діяльності після виходу на пенсію вимагає кардинальної зміни ставлення в суспільстві до праці пенсіонерів.

Цілком логічно, що в зв'язку з цим змінюється розуміння поняття «інклюзивна освіта», яка означає тепер доступність вищої освіти і створення особливого поля суб'єктного розвитку в умовах звичайного навчального закладу для осіб з особливими навчальними потребами, які: мають вади здоров'я; перебувають у місцях позбавлення волі; мають пенсійний вік.

Справедливо зауважимо, що така практика в Україні вже існує і заявила про себе як перспективна соціальна робота з такою категорією клієнтів, як пенсіонери. Першим таким вищим навчальним закладом став Університет третього віку у місті Ковелі на Волищині. Він заснований на базі Ковельського територіального центру соціально-побутової реабілітації та з успіхом існує вже більше п'яти років.

Цікавим є досвід Київського університету для літніх людей, створений на базі Територіального центру № 2 у Шевченківському районі. У нього є ректор, статут, емблема і гімн. Заклад має 9 факультетів. Навчальний заклад вже налічує близько 850 слухачів, і кількість охочих постійно зростає. У перші ж дні його роботи на факультети записалися 165 осіб. Тут навчаються кияни, яким більше 55 років. Найстаршій студентці – 89 років.

Але є одне «але» в цій практиці: пенсіонери тут вчаться виключно для себе, дипломів університет не видає і використати ці знання з користю для суспільства, тобто стати суб'єктом діяльності, у такої людини можливості немає. Ю.А. Беляєв, роблячи посилання на різні джерела ЗМІ, у статті «Трудова діяльність у пенсійному віці: з чого почати?» зауважує, що люди похилого віку добиваються великих успіхів у різних сферах діяльності. Іноді така успішна діяльність у них починається або досягає розквіту, коли їм вже за 60 і 70 [1, с. 7-12].

Позитивне ставлення до рівності з іншими віковими категоріями громадян трудових та інших прав пенсіонерів складеться далеко не відразу. Певний період часу будуть необхідні різного роду охоронні заходи, включаючи вікові обмеження, заборони, резервування місць, створення спеціальних умов та інші заходи захисту прав пенсіонерів, захисту їх від конкуренції з боку інших вікових категорій.

Сьогодні на денну форму навчання у ВНЗ приймаються громадяни до 35 років, на заочну – до 45. Таким чином, практика вікових обмежень існує в організації практично будь-якої діяльності людей і сьогодні вважається нормою [1].

Досвід Німеччини, Австрії, Куби, Швеції, Франції та інших зарубіжних країн доводить, що така форма інклюзивної освіти – це цікава і продуктивна форма освіти, заснована на демократичних принципах розвитку держави. Разом з тим треба мати на увазі, що «український фактор» – це не тільки важкі економічні або особливі соціокультурні умови, але й наукові розробки, що не мають світових аналогів, по суті логічно пов'язані з проблемою інтеграції різних категорій ізольованих з різних причин людей у суспільство. У сфері практичної діяльності перед соціальними працівниками у багатьох країнах стоять одні й ті ж завдання [13, с. 72-86]:

- підтримувати, підбадьорювати і стимулювати людей на розвиток їх власних сил, конструктивну діяльність, на використання наявних у них власних резервів;
- пропонувати допомогу, організувати її, встановлювати різноманітні необхідні для цього зв'язки і контакти;
- супроводжувати людей протягом певного життєвого періоду, проявляти особисту участь, організувати контроль за ситуацією з метою захисту клієнта;

- представляти інтереси людей, які потребують допомоги, якщо останні не можуть це зробити самостійно;
- звертати увагу на можливі негативні наслідки та вносити пропозиції щодо їх попередження, пом'якшення чи ліквідації;
- викликати співчуття та активізувати людей для надання допомоги тим, хто її потребує;
- здійснювати вплив на органи влади й управління з метою поліпшення якості обслуговування і соціального захисту;
- інформувати інстанції на всіх рівнях про фактори, які негативно впливають або можуть вплинути на життєдіяльність певних груп населення.

Унікальність соціальної роботи в тому, що вона, як внутрішньоінтегративна фахова діяльність, може вирішувати проблему інклюзивної вищої освіти людей з особливими навчальними потребами, у той же час, учити таких людей професійному вирішенню своїх власних проблем і тих, хто цього потребує, допомагає поступово стати суб'єктом діяльності, сформувати соціально-професійну суб'єктність, жити, прагнучи до успіху, а не спрямовувати свої зусилля на уникнення невдач.

Список використаних джерел

1. *Беляев Ю. А.* Трудовая деятельность в пенсионном возрасте: с чего начать? / Ю. А. Беляев // Проблемы учета и финансов. – 2011. – № 4. – С. 7-12.
2. *Бочарникова Н. А.* Формирование профессиональной культуры социального работника в образовательном пространстве университета : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / Наталия Анатольевна Бочарникова ; БОУ ВПО «Забайкальский государственный гуманитарно-педагогический университет им. Н. Г. Чернышевского». – Чита, 2012. – 25 с.
3. *Ворон М. В.* Інклюзивна освіта: українські реалії / М. В. Ворон, Ю. М. Найда // Підручник для директора. – К. : Плеяди, 2006.
4. *Дементьева Н. Ф.* Организационно-методические аспекты деятельности социального работника / [Дементьева Н. Ф., Шаталова Е. Ю., Соболев А. Я.] // Социальная работа в учреждениях здравоохранения. – М., 2002.
5. *Как внедряется в Украине инклюзивное образование [Электронный ресурс] // PRAVDA.* – 2012. – 11 Окт. – Режим доступа : pravda.com/author/Pravda.
6. *Колупасва А. А.* Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади : [монографія] / А. А. Колупасва // Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 458 с.
7. *Концепція державної системи професійної орієнтації населення* : ухвалена постановою Кабінету Міністрів України від 07.01.1994 р. № 48.
8. *Про Національну програму професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями на 2001-2005рр.* : Указ Президента України від 12.07.2001 р. № 519.
9. *Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні* : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-ХІІ.
10. *Романов П.* Теория и практика инклюзивного образования детей-инвалидов за рубежом [Электронный ресурс] / Павел Романов, Елена Ярская-Смирнова // Политика инвалидности: Социальное гражданство инвалидов в современной России. – Режим доступа : <http://paralife.narod.ru>.
11. *Софій Н. З.* Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Н. З. Софій // Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навчально-методичний посібник / кол. авторів : А. А. Колупасва, Ю. М. Найда, Н. З. Софій та ін. ; за заг. ред. Л. І. Даниленко. – К., 2007. – 128 с.
12. *Теория социальной работы: теория и практика* : [учеб. пособие / отв. ред. проф. Е. И. Холостова, проф. А. С. Сорвина]. – М. : ИНФРА, 2003. – 427 с.
13. *Хорошайло О. С.* Виховання духовно-моральних цінностей у студентів з обмеженими фізичними можливостями : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Олена Станіславівна Хорошайло. – Луганськ : Східноукраїнський Національний Університет імені Володимира Даля, 2008.